Dietrich Scholze

Budyšin jako centrum kultury a zjawneho žiwjenja Serbow*

Sydliščo Milčanow jako wuchadźišćo města

Lětstotki před prěnim naspomnjenjom „civitas Budusin“ su słowjanscy sydlerjo z kmjena Milčanow na skale wysoko nad Sprjewju hrodźišćo natwarili. Tuto městno wyše broda, na kotrymž pozdźišo Budyski hród nasta, je tuž jedne z najstaršich wobtwjerdźenych sydliščow Sakskeje. „Sie gehört mit größter Wahrscheinlichkeit zu einer der 30 civitates, die uns der Bayrische Geograph für die erste Hälfte des 9. Jahrhunderts im Gau der Milzener überliefert hat.“[1] Dokładnje napřećo hłownemu hrodej, na dźensnišim Hrodźišku, nańdźeštej so před 1 000 lětami prawdźepodobnje hród k wobstražowanju dróhi a wopornišćo. Wurywanki z pózdnjosłowjanskeje doby (11. lětstotk) su w 90tych lětach eksistencu jamowych domow we wokolinje hrodu wobkrućili, k prěnjemu razej bu tež zažnosłowjanska keramika (ze 7./8. lětstotka) wotkryta.[2]

Po skrućenju wuchodofrankowsko-němskeho mócnarstwa wokoło 919 započa sakski kral Heinrich I. wot zapada Połobskich Słowjanow nadpadować, kotřiž mějachu so k płaćenju tributow zawjazać. Bórze přewiny rjad kmjenow mjez Solawu, Modłu a Łobjom, 932 też Milčanow a Łužičanow. Wot 929 da wón Mišnjanski hród natwarić, hdźež założi jeho syn Otto I. 968 biskopstwo. Traješe pak někotre lětdźesatki, prjedy hač bě něhdźe 20 serbskich kmjenow swoju politisku njewotwisnosć doskónčnje zhubiło. Łužičenjo, prjedownicy Delnjoserbow, so 963 podćisnychu, Milčenjo, wobdźělnicy wulkeho zběžka Słowjanow z lěta 983, wokoło 990. Runočasnje z wojerskim dobywanjom postupowaše christianizowanje, kotrež bě – po dołhich rozestajenjach – w połobskosłowjanskim regionje hakle na kóncu 12. lětstotka zakónčene. Wot lěta 1293 prědowachu w Budyskej Pětrowej cyrkwi pječa serbsce.

Za čas knjejstwa Heinricha II., na spočatku 11. lětstotka, dóńdźe dla serbskich teritorijow ke konfliktej z mócnym wójwodu Polakow Bolesławom Chrobłym. Jeho nadběh dowjedźe 1002 k mjenowanju města Budyšina přez Mjezyborskeho biskopa Thietmara. W Budyskim měrje lěta 1018 dósta Bolesław kraj Milčanow a Łužičanow jako leno. 1031 podćisny Konrad II. Pólsku, tak zo słušeše kraj Milska zaso do Mišnjanskeho markhrabinstwa. Karlheinz Blaschke je rozdźělne přisłušnosće w stawiznach Serbow w jednej sadźe zjał: „Das im 10. und 11. Jahrhundert von Deutschen und Polen umstrittene Sorbenland um Bautzen wurde zum Land des Reiches, vom Kaiser 1158 an Böhmen verliehen, fiel 1253 an Brandenburg, wurde 1268 geteilt, kam 1319 bzw. 1329 wieder an Böhmen (...), wurde 1635 Kursachsen überlassen und 1815 zwischen Sachsen

---

* Němskorěčna wersija tuteje stawizniskeje studije wuńdźe w nalěću 2002 w swjedźenskim spisu „Von Budissin bis Bautzen. Beiträge zur Stadtgeschichte“, kiž wuda Budyski wyši měšćanosta składnostnje 1000-lětneho jubileja města w nakładnistwje Lusatia Verlag.

1 Jurij Knebel: Bautzen/Budyšin – Von der Stammesburg zur Stadtsiedlung. W: Lětopis B 38 (1991), s. 67.

2 Karin Sczech: Slawische Siedlungsfunde zu Füßen der Ortenburg in Bautzen. W: Wege durch zwei Jahrtausende. Bautzen 1999 (= Bautzener Land, z. 5), s. 34 sć.

und Preußen geteilt, wobei der preußische Anteil wieder mit Schlesien verbunden wurde."[3]

Serbscy wobydlerjo Budyšina w srjedźowěku

Kmjenowa twjerdźizna nad přełamom Sprjewje přez Łužiske hory, kotraž tworješe srjedźišćo milčanskeho kraja, wobknježeše něhdy kónčinu mjez Čornym Halštrowom a Nisu. Hdyž so wot 11. lětstotka němscy kolonisća w Budyšinje zasydlichu, storčichu woni hižo na serbskich rjemjeslnikow a wikowarjow. „Im Gegensatz zu anderen Oberlausitzer Städten war Bautzen nicht ausschließlich durch die bäuerliche Kolonisationsbewegung entstanden. Schon vor der Unterwerfung der Milzener (...) existierten auf dem Territorium der späteren Stadt Bautzen ein Schloß und ein mit Türmen und Mauern umgebener Handelsplatz der Milzener."[4] Byrnjež běchu w srjedźowěku 85–90 % Serbow na wsach žiwi, wuskutkowachu hubjene socialne a hospodarske wuměnjenja stajne připućowanje do městow. Přikład Budyšina pokazuje, zo přińdźechu ludźo zwjetša z blišeje wokoliny a začahnychu husto do serbskeje štwórće abo do předměstow. Kaž w druhich dźělach tak mjenowaneje Germania Slavica hraješe słowjanske wobydlerstwo tehdom lědma aktiwnu politisku rólu.

Budyšin běše w 11./12. lětstotku sydło němskeho zemjanskeho hrodu a duchowneho knjejstwa, zdobom pak bydlišćo němskich a serbskich měšćanskich ratarjow, rjemjeslnikow, překupcow, służownych a wojakow. Mjena kaž „Serbska štwórć", „Serbska hasa", „Serbske wrota" abo „Serbski kěrchow" dopominaja na to, zo eksistowachu znutřka murjow kónčiny, kotrež běchu přeważnje wot Serbow wobydlene. Dźělenje žiwjenskich sferow měješe tež němsko-serbskim rozestajenjam zadźěwać, přetož w prjedawšich lětstotkach zwuraznjachu so přeco zaso strachi, zo móhli Serbja njeměry wuwołać a Němcow zahnać. Diskriminowace rěčne zakazy – kotrež wšak z Budyšina abo Choćebuza znate njejsu – běchu z wobstatkom restriktiwneje politiki napřećo autochtonym kmjenam a na zjednotnjenje wotpowědnych teritorijow wusměrjene.

Kak wupadaše poměr mjez woběmaj narodnosćomaj w Budyšinje na kóncu srjedźowěka w ličbach? Na zakładźe swójbnych mjenow w dawkowych lisćinach je Jakub Wjacsławk wuličił, zo bydleše wokoło 1400 w měsće někak 2 000 Serbow, štož wotpowědowaše – při 5 335 wobydlerjach – podźělej wot wjace hač 35 %. „Dabei kommen auf die innere Stadt 517 Wenden oder 9,8 % und auf die äußere Stadt 1 392 oder 26 %. In der inneren Stadt war es besonders die 'windische gasse', welche einen großen Teil wendischer Haushaltungen aufzuweisen hatte, wonach ja auch die Gasse ihren noch heute bestehenden Namen erhielt."[5] Za lěto 1416 trochowaše Arnošt Muka na zakładźe mjenow abo pochada 567 němskich a 260 serbskich wobsedźerjow domow.[6] W sćě-

---

[3] Karlheinz Blaschke: Zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Oberlausitz. W: Oberlausitzer Forschungen. Beiträge zur Landesgeschichte. Wud. Martin Reuther. Leipzig 1961, s. 60.

[4] Peter Kunze: Die Sorben in der mittelalterlichen Stadt, dargestellt am Beispiel Bautzens. W: Vědecká pojednání/Wissenschaftliche Abhandlungen/Prace Naukowe II–2. Liberec 1996, s. 45.

[5] Jakob Jatzwauk: Die Bevölkerungs- und Vermögensverhältnisse der Stadt Bautzen zu Anfang des 15. Jahrhunderts. Bautzen 1912, s. 61.

[6] Ernst Muka: Serbske swójbne mjena města Budyšina z lěta 1416. W: Časopis Maćicy Serbskeje 53 (1900), s. 55 sć.

howacych lětstotkach spadowaše ličba Serbow tendencielnje, hačrunjež so – na př. za 18./19. lětstotk – tež fazy absolutneho přirosta zwěsćić dadźa. W hamtskim ludličenju wuzna so 1849 sedmina wobydlerstwa k serbskemu pochadej, štož woznamjenješe 1 416 wot 9 924 ludźi. „Tutón wuslědk je ćim wobkedźbowanja hódniši, dokelž sta so zapisanje serbskeje narodnosće pod wuměnjenjemi, kotrež dyrbjachu kóždeho Serba hłuboko ranić.“ Ze swojej kritiku pokaza Frido Mětšk 1956 na fakt, zo sćěhowaše prašenje za „wendische Abkunft“ njeposrědnje po tajkich kategorijach kaž „blind“ abo „blödsinnig“.[7]

Socialna struktura Serbow do lěta 1900

Kaž dokumenty dopokazuja, wjedźechu mnohe města wot 14. lětstotka sem aktiwnu politiku přećiwo swojim słowjanskim wobydlerjam, dokelž chcychu jich prawa a pozicije wobmjezować. Wosebje cechi žadachu husto „deutsche Art“ a škitachu so na tute wašnje před hrožacym přecuzbnjenjom. Hdźež pak běchu Serbja po ličbje sylni, so woni w cyłku zakitowachu. „Hdyž bě w serbskich hrodźišćowych sydlišćach a zažnych městach wot 9. hač do 11. lětstotka něhdźe wosom do dźesać wšelakorych rjemjesłow, tak bě to wokoło lěta 1400 w Budyšinje hižo něšto dwanatkow přemysłowych wotnohow, mjez nimi wysoko wuwite, wot němskich a serbskich rjemjeslnikow reprezentowane złotnikarstwo.“[8] K dwanaće złotnikarjam města słušeše tehdom na Bratrowskej resp. pozdźišo Lawskej hasy Serb z mjenom Jakub („Jacoff“), kiž bě nahladne bohatstwo nahromadźił. Kaž w Choćebuzu abo we Łukowje wustupowachu tež w Budyskich cechach Serbja jako młynkojo, pjekarjo, rěznicy, hornčerjo, šewcojo, kožucharjo, garbarjo, sukelnicy a krawcojo.

Zo běše zdobyće byrgarskich prawow móžne, dopokazuje najstarši pomnik serbskeho pismowstwa: t. mj. Budyska přisaha, kotraž pochadźa drje z časa po 1500. Tute hołdowanje bu lěta 1875 w měšćanskim archiwje po zběrce wopismow z lěta 1532 namakane. Budyšenjo serbskeje narodnosće slubichu po tutej formuli češkim kralam swěru – a dopokazane je, zo bě to w habsburgskej periodźe mjez 1526 a 1612. Na jednej stronje swědči přisaha wo sebjewědomju zamóžitych Serbow w zažnym nowowěku, na druhej stronje faluje w hornjoserbskej wersiji kóždy pokiw na rjemjeslnisku dźěławosć měšćanow, kiž bě w němskej wersiji z wašnjom; „čestne“ rjemjesło móžeše so oficielnje jenož na bazy němskeje rěče wukonjeć.

Mnoho na to pokazuje, zo běchu na napjatosćach mjez patriciatom a rjemjeslnistwom tež Serbja wobdźěleni. „So befand sich beim Aufstand von 1405 unter den um ihre städtische, vom Landesherrn zugesicherte Gleichberechtigung kämpfenden Bautzener Handwerkern eine Reihe sorbischer Handwerker, darunter der Anführer des Aufstandes, der Älteste der Tuchmacherschaft, Pětr Pruzlica. Mit Verbannung und Hinrichtungen beantwortete der böhmische König im Jahre 1408 diese erste gemeinsame Aufstandsaktion deutscher und sorbischer Handwerker im Budissiner Lande.“[9] Tež

---

[7] Frido Mětšk: Narodnostne poměry w měsće Budyšinje a socialekonomiska struktura jeho serbskeho wobydlerstwa w započatku 19. lětstotka. W: Lětopis B 3 (1956), s. 87 sć.

[8] Jan Brankačk w: Stawizny Serbow. Zwj. 1: Wot spočatkow hač do lěta 1789. Budyšin 1977, s. 122.

[9] Brankačk w: Die Slawen in Deutschland. Ein Handbuch. Wud. Joachim Herrmann. Berlin 1985, s. 462 sć.

pisar Budyskeje měšćanskeje rady Pětr z Přišec, kiž chcyše 1429 husitow skradźu do města pušćić a kiž bu za to wotprawjeny, běše Serb.

Stawizniske žórła dadźa spóznać, zo so wot 15. dosrjedź 18. lětstotka socialne położenje serbskich wobydlerjow w měsće čujomnje pohubjeńšowaše. Runočasnje pomjeńšowaše so jich podźěl na byrgarstwje. Hakle za druhu połojcu 18. lětstotka hodźi so zaso rósť serbskeho wobydlerstwa wobswědčić, štož pokazuje na hospodarsku konsolidaciju města. W sociologiskej analyzy za lěto 1810 je Frido Mětšk wobličił, zo docpě serbski podźěl w tutym času z 32 % skoro zaso staw lěta 1400: 416 z 1 404 měšćanskich domjacnosćow wjedźeše so wot Serbow. Jich socialne rozworštowanje wšak rozeznawaše so chětro wot situacije pola Němcow: Serbja běchu pola nišich činitosćow (na př. pola najencow) nadreprezentowani, a tola bě so serbske małobyrgarstwo etablěrowało. 33 % Serbow (k přirunowanju: 55 % Němcow) běchu rjemjeslnicy, 12,5 % (porno 7 %) běchu wot wikowanja žiwi.[10]

Jich podrjadowaneho położenja dla njemějachu Serbja na spočatku industrializacije połnje wuwitu socialnu strukturu. Falowachu dźěłaćerjo, mało Serbow běchu zastojnicy abo lěkarjo, wulkobyrgarstwo scyła njenasta. Siegmund Musiat je pak wuslědźił, zo bydleše wosebje w Budyšinje hižo wokoło 1800 mnoho Serbow, kotřiž jako předewzaćeljo skutkowachu abo zjawne funkcije zastawachu. „Mögen es nun alteingesessene Bürger oder Neubürger gewesen sein – Sorben erwarben vor allem seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts beträchtlichen Wohlstand und gelangten zu angesehenen öffentlichen Ämtern. Viele Bürgerhäuser wurden von ihnen aufgekauft, weshalb 1776 Befürchtungen aufkamen, dass die deutsche Bürgerschaft gänzlich 'ausgekauft' werden könnte."[11] W 19. lětstotku dźeržachu měšćanscy Serbja nadpřerěznje wysoki podźěl (50 abo wjace %) na transportowym, hosćencarskim a wikowanskim přemysle. (Samo socialdemokratiski politikar Wilhelm Buck [serbsce Buk], 1920–1923 sakski ministerski prezident, pochadźeše ze swójby Budyskeho speditera.) Měšćanscy Serbja wobsedźachu mjeńše twornje, twarske a twaršćiznowe zawody, ćišćernje, młyny, piwarnje atd. Jich přitomnosć w hospodarskim žiwjenju Hornjeje Łužicy dokumentowachu woni předewšěm přez nawěški w tydźeniku „Serbske Nowiny", kotrež – założene 1842 w Budyšinje jako „Tydźenska Nowina" – wot 1854 pod tutym mjenom wuchadźachu. Něhdźe wot 1750 eksistowaše z wěstosću serbske byrgarstwo, kiž bě pak asimilaciji sylnišo wustajene hač wjesny lud. Mjez měšćanskimi dobroćelemi serbskeho pochada běchu tak nahladni ludźo kaž Gregor Mättig (serbsce Matik) a Jan Pauli, po kotrymajž stej pomjenowanej dwě dróze we wilowej štwórći wuchodneho předměsta.

Wutworjenje serbskeho pismowstwa

Serbja we Łužicomaj wobchowachu swoju maćernu rěč hač do započatka zažnobyrgarskeho wuwića w 16. lětstotku, hdyž běchu so druhe słowjanske kmjeny w srjedźnej a wuchodnej Němskej hižo asimilowali. Byrnjež Luther na to njemyslił, serbšćinu w cyrkwi nałožować, bu reformacija rozsudna za nastaće spisowneje rěče. Prěni přełožk Noweho zakonja do (delnjo)serbšćiny, kotryž zakónči 1548 Mikławš Jakubica w Ža-

[10] Mětšk, op. cit., s. 72–90.

[11] Siegmund Musiat: Gab es im 19. Jahrhundert ein sorbisches Bürgertum? W: Nationale Minderheiten und staatliche Minderheitenpolitik in Deutschland im 19. Jahrhundert. Wud. Hans Henning Hahn a Peter Kunze. Berlin 1999, s. 146.

rowskim knjejstwje, so tehdom njewuda. Ale 1574 wuńdźe prěnja (delnjo)serbska kniha. Běchu to ewangelske spěwarske z małym katechizmom, kotrež da Tšupčanski farar Albin Moller pola Michała Wolraba w Budyšinje ćišćeć. Tu, nic w Delnjej Łužicy, namaka trěbne serbske pismiki. Dobre 20 lět pozdźišo, 1595, wuda Hodźijski duchowny Wjacław Warichius (serbsce Worjech) pola Wolraba najstaršu hornjoserbsku knihu, tohorunja přełožk Lutheroweho katechizma. Kamjenski lěkar a botanikar Johannes Franke bě hižo lěto do toho do swojeho zapisa „Hortus Lusatiae" „etzliche Wendische Nahmen" wšelakich rostlin přiwzał.

Z ćežkich časow Třicećilětneje wójny, hdyž běchu prócowanja tajkeho razu skoro njemóžne, je jenož jedna ćišćana publikacija znata: Poršiski farar Hrjehor Martini wozjewi 1627 w Budyšinje na 48 stronach „Die sieben Buß-Psalmen des Königlichen Propheten Davids. Windisch und Deutsch". Po tym zo docpěchu łužiske města na kóncu 17. lětstotka zaso prjedawšu ličbu wobydlerjow, rosćeše potrjeba za serbskej duchownej cyrobu. Konkurenca mjez katolikami a protestantami wjedźeše po woběmaj stronomaj k ediciji nabožnych spisow. Mjez 1668 a 1728, hdyž podpěrowachu hornjołužiske krajne stawy wotpowědne aktiwity, wutwori so na zakładźe Budyskeho dialekta hornjoserbska spisowna rěč. (Delnjoserbska nastawaše we 18. lětstotku w Choćebuskim wokrjesu.) Farar Michał Frencel z radneje wsy Budestecy sta so dźakowano přełožkej Noweho zakonja (wudaty 1706) z woprawdźitym założerjom hornjoserbskeho pismowstwa. W postrownym słowje carjej Pětrej I., składnostnje jeho wopyta 1697 w Sakskej, artikulowaše wón jako prěni Serb słowjanske sebjezrozumjenje.

Kónc lěta 1766 wuńdźe w Lipsku w dwěmaj čisłomaj prěni rukopisny časopis. Ćišćany periodikum wudawaštaj dwaj młodaj ewangelskaj teologaj hakle 1790 w Budyšinje; drje tež ze stracha před „francoskim bacilom" zakazachu wyšnosće hnydom druhi zešiwk. Prěni poprawny časopis bu 1809–1812 Jana Bohuchwała Dejkowy měsačnik „Serbski powědar a kurěr", kiž steješe w znamjenju rozswětlerskich idejow. Wupłód rozswětlerstwa je tež rjana literatura Serbow, za kotruž połoži z Hrubońc pochadźacy Jurij Mjeń ze swojej dołhej basnju pod titlom „Serskeje rěče zamóženje a chwalba we rěčerskim kěrlišu" (1767) zakład. Z wumělskim přikładom njebě Njeswačidlskemu fararjej žadyn druhi hač němski basnik Friedrich Gottlieb Klopstock ze swojim bibliskim eposom „Der Messias", z kotrymž bě tehdom němsku rěč wobohaćił.

Serbska kultura wot „narodneho wozrodźenja" hač do prěnjeje swětoweje wójny

Na proze k 19. lětstotkej rěčeše něhdźe 250 000 ludźi serbsce, z kotrychž słušachu 80 % k Sakskej. 10 % z tych poslednich běchu w katolskej serbskej kónčinje mjez Budyšinom, Kamjencom a Wojerecami doma. Z wuslědkom Wienskeho kongresa, z kotrymž so Europa po Napoleoniskich wójnach 1815 znowa rjadowaše, připadnyštej cyła Delnja a sewjerowuchodna Hornja Łužica Pruskej. Z njeněmskimi mjeńšinami wobchadźachu tam zwjetša krućišo hač w młodym sakskim kralestwje. Tohodla rozwiwaše so předewšěm w a wokoło Budyšina wony mnohoworštowy proces etniskeje stabilizacije, kotryž – w analogiji k wuchodo- a južnoeuropskim ludam – jako „narodne wozrodźenje" płaći. Najebać to bě wón pola Serbow skerje „wotućenje". Z tym započa so zdobom wutworjenje narodneho wědomja kaž tež byrgarskeje kultury.

Serbske narodne wozrodźenje w prěnjej połojcy 19. lětstotka bě inspirowane wot idejow němskeho rozswětlerstwa a francoskeje rewolucije. W jeje zažnej fazy před

1840 rosćechu wšelakore rěčne a kulturne aktiwity, wliwy měješe nimo toho słowjanska romantika. Basnik Handrij Zejler ze Słoneje Boršće, stipendiat katolskeho biskopa Franca Jurja Loka a pozdźiši farar we Łazu, bu „praotec lužickosrbské poezie" (Adolf Černý), jeho wobšěrne tworjenje wotewri puć modernej serbskej literaturje. Wjeršk epochi tworjachu štyrcete lěta, tak mjenowany předměrc, hdyž so tohorunja narodne a politiske hibanje rozšěrješe. W Sakskej wobroći so 5 000 „wjednikow hospodarstwow", kotrež zastupowachu skoro 40 000 Serbow, z peticiju za runoprawosć na kralowske knježerstwo. W Budyšinje założi so 1839 serbske gymnazialne towarstwo, 1845 wotmě so w „Třělerni" prěni centralny spěwanski swjedźeń za cyłe wobydlerstwo. Nakładnik a publicist Jan Arnošt Smoler połoži ze swojej zběrku „Pjesnički hornych a delnych Łužiskich Serbow" (Grimma 1841/43) zakład za serbsku ludowědu; w Lipsku wuwučowaše Jan Pětr Jordan nětko tež serbšćinu na uniwersiće. W Budyskim wulětnym lokalu „K winicy" bě jedyn z najwažnišich podawkow w aprylu 1847 doskónčne założenje wědomostno-kulturneje towaršnosće „Maćicy Serbskeje", kotraž wobzamkny a zahaji wudawanje spisow wo rěči, stawiznach a kulturje Serbow.

Tute zjednoćenstwo serbskeje inteligency, kotremuž so 1880 delnjoserbski wotrjad w Choćebuzu přidruži, je sej na wšěch polach serbowědy wusahowace zasłužby zdobyło. Rozrjadowane do sekcijow, nawjedowaše a spěchowaše sorabistiske iniciatiwy hač do druheje swětoweje wójny. „Časopis Maćicy Serbskeje", wot kotrehož wuńdźe do 1937 w cyłku 170 zešiwkow, woznamjenja jónkróćny fundus za multidisciplinarne slědźenja. Člonojo Maćicy, kotřiž hajachu kontakty wosebje do słowjanskeho wukraja, zastupowachu zwjetša „kraloswěrne", konserwatiwne politiske pozicije. Lěta 1941 wot nacionalsocialistow oficielnje wuswojena, přeńdźe Maćica Serbska po krótkej reaktiwizaciji 1949 do Domowiny.

Ze założenjom Maćicy Serbskeje bě so Budyšin definitiwnje z organizatoriskim srjedźišćom serbskeho narodneho hibanja stał. Wottud prošeše Smoler wjednika demokratiskeje lěwicy w Frankfurtskej Narodnej zhromadźiznje lěta 1848, Roberta Bluma, „zo by so chcył zasadźeć za přiwzaće postajenjow do wustawy, kotrež bychu prawa 'słowjanskich wobydlerjow w Němskej' zaručili".[12] Na hłownej zhromadźiznje Maćicy přednjesechu 1861 namjet, w Budyšinje towarstwowy dom natwarić. 1873 kupi Smoler stare twarjenje z kólnju při Lawskich hrjebjach, na dworje zahaji dwě lěće pozdźišo serbska čišćernja swoje dźěło. Trěbne pjenježne dary dochadźachu sčasami jara pomału, tak zo móžeše so hakle 1897, k 50. jubilejej Maćicy Serbskeje, zakładny kamjeń za 350 000 hriwnow drohi, naročny nowotwar położić. Wo poswjećenju dnja 26. septembra 1904 rozprawješe farar, basnik a publicist Jakub Bart-Ćišinski: „Tak rjec z wutroby města Budyšina zběha so Serbski dom wulki a wysoki a krasny k módrym njebjesam jako kralowski hród (...)"[13] Wotrowski farar Jakub Herman a w Freibergu skutkowacy gymnazialny profesor Arnošt Muka pomjenowaštaj so jako čestnaj člonaj towaršnosće, dokelž běštaj najwjetše přinoški k twarej dariłoj. Budyski wyši měšćanosta dr. Kaeubler wupraji wědomostnemu towarstwu swoje připóznaće a přeješe jemu, zo by stajnje k lěpšemu Łužicy dźěłało. Nahladny kompleks twarjenjow hospodowaše biblioteku a muzej Maćicy Serbskeje, čišćernju, kniharnju, banku, žurlu, kofejownju a wjacore funkciske rumnosće kaž tež bydlenja. 41 lět po swjatočnym přepodaću, dokładnje 22. apryla 1945, bu stary Maćičny dom wopor strategiskeho zapalerstwa w „twjerdźiznje Budyšin" a

[12] Jan Šołta w: Stawizny Serbow. Zwj. 2: Wot 1789 do 1917. Budyšin 1975, s. 107.

[13] Jakub Ćišinski: Budyske swjatočnosće při wotewrjenju Serbskeho domu 26. septembra. W: Łužica 23 (1904) 7–8, s. 25.

zdobom bomboweho nalčta. Jako Serbski dom přepodachu jón 1956 při Póstowym naměšće znowa zjawnosći. Wobě twarjeni běštej kóžde w swojim času srjedźišćo serbskeje kultury a serbskeho towaršliweho žiwjenja w měšće.

Zo bychu so za swoju rěč a tradiciju skutkownje zasadźili, trjebachu młodźi Serbja wotpowědne wukubłanje. Hižo wokoło 1300 wopytowachu Budyske farske a klóšterske šule też serbscy chowancy. „Erst im beginnenden 18. Jahrhundert, als die wirtschaftlichen Verhältnisse anfingen, auch für den ärmeren Teil der städtischen Sorben günstiger zu werden, hören wir von Winkelschulen in den Bautzener Vorstädten, deren Besitzer Sorben waren."[14] Sakski šulski zakoń z lěta 1835 dowoli w paragrafje 28, znajmjeńša nabožinu ludoweje šule w serbšćinje wuwučować a dźěći serbske čitanje wučić.

Kedźbyhódna bě fakultatiwna wučba serbšćiny na Budyskich gymnazijach, kotrejež spočatki hač dosrjedź 18. lětstotka wróćo sahaja. W zažnym 19. lětstotku zmóžni rektor Karl Gottfried Siebelis też synam z mjenje zamóžitych serbskich swójbow wopyt Měšćanskeho gymnazija. K jeho šulerjam słušeštaj Handrij Lubjenski a Bjedrich Adolf Klin, kotrajž pozdźišo jako pastor resp. prawiznik a policajski direktor serbske duchowne žiwjenje rozsudnje podpěrowaštaj. Při założenju Krajnostawskeho wučerskeho seminara za saksku Hornju Łužicu lěta 1817 rěčachu, kaž Richard Reymann pisa, narodne a konfesionelne argumenty za Budyšin: „Hier werde, sagte man, sowohl in deutscher als auch wendischer Sprache protestantischer und katholischer Gottesdienst gehalten, wie denn auch hier ein Religionslehrer für die katholischen Seminaristen leichter zu gewinnen sei (...). Die Stadt liege ferner im Mittelpunkte des von Wenden am meisten bewohnten Distrikts der Oberlausitz, in deren Schulen tüchtige Lehrer besonders Not täten (...)."[15] W času direktora Johanna Gottlieba Dreßlera – 1831–1858 – wopytowaše wjace hač 100 Serbow tutón seminar, mjez nimi tak wuznamni pedagogojo kaž Korla Awgust Kocor, Jan Wjela-Radyserb, Jan Bartko abo Michał Rostok. Też starše priwatne kubłanišća w regionje zapřijachu serbsku rěč do wučerskeho wukubłanja. Dźěl serbskich staršich pak pokazowaše za zachowanje maćerščiny hižo tehdom mało zajima a doporučeše swojim dźěćom k socialnemu postupej němčinu. Porno tomu běchu sej překupcy a rjemjeslnicy wobchada z wjesnym wobydlerstwom dla wuznama a wahi serbšćiny derje wědomi. Germanizowacej asimilaciji je so serbski lud přez dwaj lětstotkaj wuspěšnje spřećiwjał. Před prěnjej swětowej wójnu na př. wjedźeše antiserbska šulska politika Budyskeje wobwodneje inspekcije k wichorojtym protestam w někotrych wokolnych wsach. „Serbscy starši wojowachu wo kóždy serbski spěw, wo kóždu hodźinu obligatoriskeje wučby w maćernej rěči a wo jeje sobunałožowanje w elementarnej a nabožinskej wučbje."[16]

Hdyž přińdźe w šěsćdźesatych lětach 19. lětstotka Skjarboščanski wučer Kito Šwjela, kotryž hižo tehdy tydźenik „Bramborski Serski Casnik" redigowaše, k prěnjemu razej do sakskeho Budyšina, bě wón wot towaršnostneje pozicije Hornich Serbow, jich sebjewědomeho wustupowanja a jich wjelestronskeho kulturneho žiwjenja překwapjeny. Krótko do toho, w oktobrje 1862, bě so – takrjec jako echo narodneho wotućenja – w hosćencu „K złotej krónje" na Kamjentnej hasy prěnje serbskorěčne dźiwadłowe

---

[14] Martin Reuther: Die sorbische Bevölkerung in und um Bautzen und ihre Beziehungen zu Kirche und Schule bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. W: Forschungen aus mitteldeutschen Archiven. Wud. Staatliche Archivverwaltung im Staatssekretariat für Innere Angelegenheiten. Berlin [1953], s. 418.

[15] Richard Reymann: Geschichte der Stadt Bautzen. Bautzen 1902, s. 472.

[16] Hartmut Zwahr w: Stawizny Serbow. Zwj. 2, op. cit., s. 242.

předstajenje wotměło. Nowiny mjenowachu premjeru jednoreje čěskeje komedije „krasnu wěc w rozwiću našeho narodneho žiwjenja", scyła wobhladowachu jewišćo jako šulu serbskeje rěče.[17] Lěta 1860 bě wučer a komponist Korla Awgust Fiedler tradiciju spěwanskich swjedźenjow w měsće wobnowił a k tutomu zaměrej wosebity chór zestajił. Scyła rozekćě w druhej połojcy 19. lětstotka „towarstwowanje". W Serbskej Bjesadże zetkawachu so wot 1851 zdźěłani Budyscy Serbja w swójbnym kruhu, zo bychu so kóždy tydźeń „přez serbski spěw a druhe zabawy" zawjeselili. W dwacetych lětach 20. lětstotka přewza aranžement serbskeje towaršliwosće w přiběracej měrje nowe towarstwo Nadźija. We woběmaj padomaj pytachu hižo za pućemi, kak móžachu so też němscy wobydlerjo na hajenju serbskich nałožkow wobdźělić.

Tajkele aktiwity so po założenju Němskeho reicha hdys a hdys poćežowachu, tola potłóčić so hižo njedachu. Wosebje pruske nowiny budźachu w sydomdźesatych a wosomdźesatych lětach přećiwo Serbam podhlad panslawizma, potajkim zwjazka z Ruskej – mj. dr. tohodla, dokelž bě Smoler pola ruskich zemjanow wjackróć wo dary za Maćičny dom prosył a so 1867 samo na awdiency pola carja Aleksandra II. wobdźělił.[18] Z opozicionelnym „młodoserbskim hibanjom", nošenym po 1875 wot serbskich studentow w Lipsku a Praze, staješe słowjanska mjeńšina zjednoćenej Němskej sylnu móc napřećo. Nic připadnje buštaj wodźacej Młodoserbaj, Jakub Bart-Ćišinski a Arnošt Muka, z Łužicy přesadźenaj a móžeštaj so hakle jako wuměnkarjej – w dobje do a w času prěnjeje swětoweje wójny – nawróćić. W fazy nacionalizma a šowinizma njezwosta za wosebite zajimy ani w sakskej Hornjej Łužicy wjele ruma.

Mjezywójnski čas

Pod wjednistwom překupca a zapósłanca Sakskeho krajneho sejma Arnošta Barta-Brězynčanskeho žadaše Serbski narodny wuběrk hižo kónc lěta 1918 prawo na spěchowanje serbskeje kultury a rěče. Při tym měrjachu so nadźije w prěnim rjedźe na šulstwo. W měrcu 1919 wozjewi zamołwity minister w Drježdźanach: „Die auf Förderung der wendischen Sprache in der Volksschule gerichteten Wünsche sollen im Einvernehmen mit den Schulgemeinden in weitgehender Weise Berücksichtigung finden. (...) Den wendischen Schülern an den übrigen höheren Schulen Bautzens wird Gelegenheit zur Ausbildung in der wendischen Sprache am Staatsgymnasium und an den Lehrerseminaren gegeben."[19] W sakskim přechodnym zakonju wo ludowym šulstwje bu 1919 planowite nałožowanje serbšćiny zakótwjene. Dźesać lět pozdźišo pak wobžarowaše Domowina, zo njeběchu so nadźije w cyłku spjelnili a mnozy wučerjo njeběchu sej dosahacu rěčnu kompetencu přiswojili.

Historiska stolica Hornjeje Łužicy skrući w dwacetych lětach swoje městno jako kulturny centrum Serbow. W dobje politiskeje liberalizacije wuchadźachu wottud nowe impulsy k zachowanju a wuwiwanju Serbstwa. Kaž Maćica Serbska zasydli so też w oktobrje 1912 we Wojerecach wutworjena a kónc 1920 oficielnje wožiwjena Domo-

---

[17] Přir. Jurij Młynk: 100 lět serbskeho dźiwadła. 1862–1962. Budyšin 1962, s. 11.

[18] Heinrich Immisch: Der Panslawismus, unter den sächsischen Wenden mit russischem Gelde betrieben und zu den Wenden in Preußen hinübergetragen. Leipzig 1884, wos. s. 147–156.

[19] Die Schulforderungen der Wenden. Eine Erklärung des Kultusministers Buck. W: Martin Kasper: Zeitzeichen 1918–1933. Quellen zur sorbischen Geschichte. Bautzen 1995, s. 121.

wina w Budyšinje. K tomu přińdźechu specifiske zjednoćenstwa, mjez nimi 1919 założeny Zwjazk łužisko-serbskeho studentstwa, kiž wudawaše do 1937 nowinsku přiłohu „Serbski Student", kaž też serbski ćełozwučowarski zwjazk Sokoł, kotryž posrědkowaše předewšěm młodźinje na wsy narodne sebjewědomje.

1923 bu Koło serbskich spisowaćelow pod předsydstwom Jakuba Lorenca-Zaleskeho w Budyšinje reaktiwěrowane. (1900 prěni raz zwołane združenje běše tehdom jenož krótko wobstało.) W juniju 1924 dachu sej awtorojo wustawki, kotrychž zaměry rěkachu: „... zjednoćić wšěch serbskich spisowaćelow k dobremu literariskemu dźěłu; studować literaturu a rozšěrjeć zajim za serbske pismowstwo mjez ludom."[20]

Pod nawodom Domowiny kćěješe we Weimarskim času serbske lajske dźiwadło. W towarstwach skutkowaše něhdźe 35 dźiwadłowych skupin, kotrež prawidłownje abo składnostnje wustupowachu. Wone so rozdźělachu přez cyłu Hornju Łužicu wot horow hač k holi. Lěta 1922 założenemu Zwjazkej serbskich spěwarskich towarstwow přisłušachu 14 chórow, kotrež skićachu zwjetša wysoki wumělski niwow. Koncerty zwjazka wotměwachu so husto w Budyšinje.

Wjetši dźěl serbskorěčnych publikacijow zhotowješe Smolerjec knihićišćernja a kniharnja, jenička serbska institucija tajkeho razu. Marko Smoler ćišćeše a nakładowaše wjace hač dźesać nowin a časopisow, k tomu hišće wjetšinu serbskeje rjaneje literatury. Po přikładźe 1875 nastateje firmy bě katolske Towarstwo ss. Cyrila a Metoda 1912 Budysku Donnerhakec knihićišćernju přewzało, zo by tam swój tydźenik, protyku a dalše nabožne pismowstwo wudało. Po dlěšich prócowanjach wo dowolnosć móžachu „Serbske Nowiny" wot 1. januara 1920 jako dźenik wuchadźeć, kotryž sčasami 3 000 abonentow docpě. Redakcija, w kotrejž dźěłachu znaći publicisća, njebě na žanu konfesiju abo stronu wjazana; wona registrowaše iniciatiwy serbskeho ludu spušćomnje hač do 1937.

Politiske prócowanja Serbow, za kotrymiž wšak chowachu so wšelake zajimowe skupiny (mjez nimi přeco „saksoswěrni Serbja"), wuwołachu po prěnjej swětowej wójnje w Budyšinje napjatosće. Přez Serbski narodny wuběrk formulowana ideja serbskeho swobodneho stata – pódla sakskeho – pohnu měšćansku radu pod wyšim měšćanostu Niednerom 16. januara 1919 k rezoluciji w „Bautzener Tageblatt". Ze „sapatym rozhněwanjom" wotpokaza so pospyt dźěła Serbow, „sich selbständig zu machen und dem Deutschtum (...) in den Rücken zu fallen". Rozumnym krajanam pak poskići so „bratrowska ruka" za republikanski přichod.[21] K podobnym protestam wjedźeše bórze na to namjet, cyłu Łužicu, kotraž dźě do lěta 1635 k češkej krónje słušeše, nowo nastawacej Češkosłowakskej přirjadować. Pod sćěwkami wonych rozestajenjow měješe němsko-serbski poměr hišće lětdźesatki ćerpjeć.

Njeposrědnja reakcija němskeho stata, kotryž boješe so trajneho wojowanja wo njewotwisnosć, wobsteješe w zarjadowanju tak mjenowaneje „Wendenabteilung". Wona so w januarje 1920 při Budyskim wokrjesnym hejtmanstwje wutwori a bě – 1932 hamtskemu hejtmanstwu přirjadowana – hač do kónca druheje swětoweje wójny z centralnym zarjadom za dohladowanje serbskich politiskich a kulturnych předewzaćow w Sakskej a Pruskej. Wot zjawnosće w dalokej měrje njewobkedźbowana, koordinowaše wona regionalnu politiku napřeco Serbam předewšěm we Weimarskej dobje. 1935

---

[20] Přir. Koło serbskich spisowaćelow. Wustawki, dobroprajene na posedźenju 11. junija 1924. W: Łužica 40 (1925) 1, s. 6.

[21] Martin Kasper: Zeitzeichen, op. cit., s. 83 sć.

wurosće jej ze zwjazkom Bund Deutscher Osten konkurencna institucija we wobłuku „Volkstumspolitik“.[22]

Na spočatku třicetych lět zabrachu „Serbske Nowiny“, ale też „Katolski Posoł“ wjackróć stejišća přećiwo narodnym socialistam (mj. dr. w času wopyta Hitlera w Lěću 1930). Kónc apryla 1933 sćěhowaše prěnja rewanša: Serbski dźenik so na wosom dnjow zakaza, šefredaktor so wotsadźi, dźěl sobudźěłaćerjow so zaja. W Budyskej chłostarni Koporniku so w samsnym času też Serbja zapokazachu, mjez nimi pozdźiši předsyda Domowiny Kurt Krjeńc z Malešec.

Lěta 1937 zapowě Zwjazk Łužiskich Serbow „Gleichschaltung“: Jeho předsyda Pawoł Nedo wotpokaza, zo so třěšna organizacija narodnych towarstwow w nowych wustawkach jako „Bund wendisch-sprechender Deutscher“ deklarowaše, kaž žadaše sej to Ministerstwo nutřkowneho Němskeje. Na to zakaza Budyski hamtski hejtman jako nawoda „Wendenabteilung“ 18. měrca kóždežkuli politiske a kulturne aktiwity Serbow. Wučba serbšćiny so praktisce zastaji, šulske biblioteki so rozwjazachu. Kónc awgusta wuńdźechu k poslednjemu razej „Serbske Nowiny“ a wjetšina druhich serbskich periodikow; Smolerjowe nakładnistwo so zawrě. Wobstatki Serbskeho domu so zapječatowachu a pozdźišo sćazachu. Njepodwólni wučerjo a fararjo wobeju konfesijow so ze serbskeje Łužicy přesadźichu. Samo němske słowa kaž „Wenden“ abo „wendisch“ njemějachu so oficielnje wjace wužiwać, spominanje na słowjanskich prawobydlerjow dyrbješe so wumazać. Při statnym ludličenju 1939 zwěrichu sej jenož hišće někotre sta Saksow (přewažnje w katolskich kónčinach) so k serbskemu pochadej wuznać. Zdawaše so, kaž by žiwjenska móc serbskeho ludu wuhasnyła.

Serbske žiwjenje w Budyšinje w druhej połojcy 20. lětstotka

Po wostrózbjacych nazhonjenjach w „Tysaclětnym reichu“ začuwaše wjetšina Serbow jeho rozbiće jako wuswobodźenje. Serbska rěč bě w swójbach a zdźěla w cyrkwjach přetrała. Słowjanscy wojacy, předewšěm Rusojo, Polacy a Ukrainjenjo, běchu we Łužicy wójnu skónčili. Sowjetska wojerska administracija podpěrowaše znowa wotućace narodne hibanje Serbow, kotrež najprjedy do dweju skupin rozpadny.

10. meje 1945 w Chróšćicach wobnowjena Domowina, kotraž ličeše – při stupacej tendency – we wokrjesu Budyšin nětkdźe 8 000 članow, kooperowaše ze Serbskim narodnym wuběrkom, kiž bě so runočasnje w Praze założił. „Anfangs glaubten die Vorstände von Nationalausschuss und Domowina, das sorbische Ethnikum am besten durch den Anschluss der Lausitz an die Tschechoslowakei als einheitlichen Verwaltungsbezirk erhalten zu können. Minimales Ziel war die Schaffung einer Kulturautonomie in Deutschland, insbesondere die autonome Verwaltung sorbischer kultureller Angelegenheiten.“[23] Domowina so skónčnje přesadźi a stupi hišće před nastaćom NDR na stronu wuchodoněmskich komunistow. Tutón rozsud njebě připadny: Na namjet SED schwalichu strony tehdomnišeho „demokratiskeho bloka“ w Sakskim sejmje 23. měrca 1948

---

[22] Přir. Frido Mětšk: Bestandsverzeichnis des Sorbischen Kulturarchivs in Bautzen. Teil III: Das Depositum Wendenabteilung. Bautzen 1967 (= Schriftenreihe des Instituts für sorbische Volksforschung in Bautzen. Zwj. 35), s. 11–20.

[23] Peter Schurmann: Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung. Bautzen 1998 (= Schriften des Sorbischen Instituts/ Spisy Serbskeho instituta, zwj. 18), s. 224.

„Zakoń k zachowanju prawow serbskeje ludnosće", kotryž spožči słowjanskej mjeńšinje faktisce awtonomiju w kubłanju, kulturje, wědomości a zdźěla w zarjadnistwje. Tak doby serbski etnikum na prestižu.

Wjednistwo Domowiny, kotrež mjez 1945 a 1956 w rózkowym domje na Budyskej Sukelnskej 27 rezidowaše, prócowaše so nětko wo rozrisanje serbskeho prašenja w zwjazkarstwje z „němskimi dźěławymi". Saksa bě prěni serbski zakoń w zhromadnych stawiznach wobzamknyła, NDR zapisa do swojeje wustawy artikl za škit a spěchowanje, kotryž so wusko wo Weimarsku wustawu z lěta 1919 zepěraše. W Budyskim wokrjesu, kiž ležeše skoro cyły w narodnje měšanym teritoriju, bu kónc meje 1945 prěni króć Serb z krajnym radu: jurist dr. Jan Cyž ze Žuric. Domowina zarjadowa w juniju 1947 na Hornčerskej dróze ćišćernju a nakładnistwo, bórze na to wuchadźeše tam nowina „Nowa doba" kaž tež – hišće w skromnym wobjimje – rjana literatura. Do 1956 při Póstowym naměšće wotewrjeneho noweho Serbskeho domu začahnychu nimo Domowiny wšelake centralne zarjadnišća a „Serbska kofejownja". Do 1973, hdyž přija wona definiciju „socialistiskeje narodneje organizacije Serbow w NDR", zarjadowaše Domowina přewažnje swoje zwjazkowe kongresy na žurli hotela „Město Budyšin". (1977 přeńdźechu do wjetšeje a modernišeje Měšćanskeje hale w Choćebuzu.)

Rozsudnu rólu při zažnym přesadźenju narodnostneje politiki hraješe w meji 1948 pod nawodom Pawoła Neda w Budyšinje wutworjeny Serbski zarjad kultury a ludoweho kubłanja při Sakskim ministerstwje za ludowe kubłanje, skrótka Serbski zarjad mjenowany. Wot 1961 tworjachu tři NDRske ministerstwa swójske wotrjady resp. sektory za „serbske prašenja": Ministerstwo nutřkowneho, Ministerstwo za kulturu (wobě w Budyšinje) a Ministerstwo za ludowe kubłanje (w Berlinje). Wulkej Zjězdaj Serbow znazorništej 1950 a 1956 w Budyšinje šěroke kulturne tradicije mjeńšiny. Prěnje z tuteju zarjadowanjow naby přez wopyt statneho prezidenta Wilhelma Piecka wosebitu wahu. Z Gubina pochadźacy politikar zakónči swoju naréč ze serbskim wuwołanjom „Njech je žiwy serbski lud!"[24] Na polu šulstwa wobsedźeše Budyšin po druhej swětowej wójnje serbsku zakładnu a srjedźnu resp. polytechnisku kaž tež rozšěrjenu wyšu šulu (wot 1992 gymnazij). Hač do kónca NDR eksistowachu wučerski wustaw, dźěłarnja Akademije pedagogiskich wědomosćow a (w Minakale) hornjoserbska rěčna šula za dorosćenych. Tak bě tež konsekwentne, zo wotměwachu so mjez 1966 a 1989 tu sydom centralnych Festiwalow serbskeje kultury. Popularne podawki z někotrymi tysacami sobuskutkowacych, kotrež so přeco na jedyn kónc tydźenja w meji abo juniju koncentrowachu, służachu zjawnemu předstajenju serbskeje rěče, kultury a tradicijow w srjedźišću dwurěčneje Hornjeje Łužicy. Poněčim pak so jednotliwe zarjadowanja plakatiwnje z politisko-ideologiskimi cilemi zwjazowachu, čehoždla so festiwale po přewróće ze serbskeje strony zastajichu. Wobydlerjo Budyšina zhubichu z tym swjatočny wjeršk w praktiskim nazhonjenju němsko-serbskeje zhromadnosće.

Za wuwiće serbskeje načasneje kultury sobu postajowace běchu do 1989 wosebite koła wumělskich zwjazkow: spisowaćelow, hudźbnikow, tworjacych wumělcow a filmowcow. Wot 1990 je tworjaca inteligenca w Zwjazku serbskich wumělcow zjednoćena, do kotrehož su tež dźiwadźelnicy zastupili. Kaž 1990 wožiwjene wědomostne towarstwo Maćica Serbska, Serbske šulske towarstwo, Zwjazk serbskich spěwarskich towarstwow, katolske Towarstwo Cyrila a Metoda abo Serbske ewangelske towarstwo wola centralne serbske organizacije, kiž přisłušeja tšěšnemu zwjazkej Domowinje,

[24] Přir. Stawizny Serbow. Zwj. 4: Wot 1945 hač do přitomnosće. Budyšin 1979, s. 101.

swoje sydło zwjetša w Budyšinje. Wot spočatka 2001 přewodźa a spěchuje Rěčny centrum „Witaj" dwurěčne kubłanje w pěstowarnjach a šulach wobeju Łužicow.

Ke konkretnym wuskutkam serbskeho zakonja z lěta 1948 bě słušało założenje wjacorych samostatnych institucijow. Wone postajeja wot połstatych lět wobraz Budyšina jako serbske město, kotrež so wosebje w słowjanskim wukraju tak widźi. Jako prěnje wuznamne kulturne zarjadnišćo nasta w oktobrje 1948 Serbske ludowe dźiwadło. Pućowanske jewišćo wuńdźe z lajskeho hibanja a bu 1963 z Budyskim Měšćanskim dźiwadłom k Němsko-Serbskemu ludowemu dźiwadłu zjednoćene. Wot toho časa přihotuje wono lětnje něhdźe pjeć do sydom serbskich dźiwadłowych inscenacijow, mjez nimi jedna činohra za delnjoserbskich přihladowarjow, jedna za dźěći kaž tež serbskorěčne klankodźiwadło. Spočatk lěta 1952 zrodźi so Statny ansambl za serbsku ludowu kulturu. Pod mjenom Serbski ludowy ansambl wotkrywa wón do dźensnišeho profesionelnje serbsku hudźbnu folkloru a pokazuje swoje rozdźělne programy z chórom, baletom a orchestrom we Łužicy a daloko zwonka njeje kaž tež we wukraju. Hižo 1. meje 1951 bě Institut za serbski ludospyt swoje dźěło zahajił. Wón nastupi namrěwstwo Maćicy Serbskeje, kotraž bě so 1949 rozwjazała. Slědźerski institut, kiž so 1952 Němskej akademiji wědomosćow w Berlinje přirjadowa (hač do kónca 1991), přepytuje rěč, stawizny a kulturu serbskeho ludu w zańdźenosći a přitomnosći. Jemu přizamknjenej buštej Serbska centralna biblioteka z – aktualnje – ca. 80 000 zwjazkami (knihi a časopisy) a Serbski kulturny archiw z něhdźe 300 metrami aktow. Wot lěta 1992 wjedźe Serbski institut wědomostnu dźěławosć w narodnym a mjezynarodnym kontekśe dale. Po tym zo bě hižo 1948 w Budyšinje serbska kniharnja dźěłać započała, założi so w juliju 1958 Ludowe nakładnistwo Domowina ze zaměrom publikowanja serbskeje literatury a literatury wo Serbach (inkluziwnje wučbnicow). K jeho nadawkam liči tež wudawanje nowin a časopisow. W lěće 1971 přepołoži so skónčnje Muzej za serbske stawizny a kulturu – dźensniši Serbski muzej – z Wojerec do Budyšina, hdźež so w pódlanskim twarjenju Hrodu trajnje zaměstni. Dźiwajo na jich mały wliw w statnych a politiskich zarjadach su so Serbja přeco sylnje ze swojimi kulturnymi a wědomostnymi zarjadnišćemi identifikowali.

W nazymje 1989 nasta w Budyšinje spontanje Serbska narodna zhromadźizna, kotraž chcyše zjawne žiwjenje na demokratiske zakłady stajić a reformy w regionje pospěšić. We wuslědku tutych prócowanjow da sej Domowina nowy statut a sta so zaso z třěšnym zwjazkom serbskich towarstwow. W zjednoćenskim zrěčenju mjez Zwjazkowej republiku Němskej a Němskej demokratiskej republiku zawěsćichu Serbam 1990 w protokolnej noticy škit identity a swobodne wuwiće rěče a kultury.[25] Wosebite prawa za awtochtonu słowjansku mjeńšinu drje njejsu so do němskeho zakładneho zakonja, ale za to do wustawow Sakskeje a Braniborskeje zapisali. Přez Zwjazk a wobaj krajej w oktobrje 1991 wutworjena Założba za serbski lud njese financielnje wšitke serbske institucije, kotrež so w prěnich 15 lětach po zakónčenju wójny założichu; nimo toho spěchuje wona wšelakore projekty druhich nošerjow. 31. měrca 1999 podpisa so w Budyšinje nowy serbski zakoń za Saksku, kotryž wopisuje eksaktnje sydlenski rum Serbow a žada powołanje Rady za serbske należnosće při Krajnym sejmje. Z tym ma kóždy staćan principielnje móžnosć, serbsku resp. serbsko-němsku identitu nabyć a wobchować. Wuznaće k serbskemu ludej je swobodne.

---

[25] Přir. Thomas Pastor: Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland. Bautzen 1997 (= Schriften des Sorbischen Instituts / Spisy Serbskeho instituta, zwj. 14), s. 82 sć.

Na proze k třećemu lěttysacej wučini podźěl aktiwnych Serbow w Budyšinje někak 5 %, to su ca. 2 000 wot 43 000 wobydlerjow. Po jich přisłušnosći pochadźa wjele wjac domorodnych ze serbskich swójbow, štož móže so husto – ale nic přeco – na mjenach zwěsćić. Budyska měšćanska rada je tutón fakt w předpolu historiskeho jubileja znowa připóznała a w měrcu 1998 wustawki k spěchowanju serbskeje rěče a kultury schwaliła. Wone pozbudźeja k nawuknjenju a nałožowanju serbšćiny a k wobkedźbowanju serbskeje kultury we wšědnym žiwjenju. Po 1945 zawjedźene dwurěčne tafle za zjawne institucije, dróhi a naměsta móžachu so zdźeržeć. Wosebje powołany dźěłowy kruh, kotremuž měšćanscy radźićeljo a wěcywustojni serbscy měšćenjo přisłušeja, dohladuje přesadźenje wukaza a podawa rozprawy wo tym.

Na Serbow, kotřiž su we wokolinje Budyšina žiwi, je město stajnje swoju hospodarsku, politisku a kulturnu přićahliwosć wukonjało. Je so tuž w serbšćinje z wašnjom stało, mjeno 1000-lětneho sydlišća nad Sprjewju z družinowym zapřijećom jako tajkim runostajić. Mentalna zwjazanosć zwuraznja so z tym, zo praja ludźo w cyłym Budyskim kraju prosće „město“, hdyž staru stolicu Hornjeje Łužicy měnja.